

คนพลัดถิ่นในกวีนิพนธ์อีสาน

Diaspora in the Esann Poetry

วิภรุต แก้วสมุทร* Wisarut kaewsamootr

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์รวมบทกวี “หัวใจห้องที่ห้า” ผลงานของ อังคาร จันทาทิพย์ กับ “คะเนถึงบ้านขณะฝนในเมือง” ผลงานของ โขงรัก คำไพโรจน์ โดยใช้กรอบแนวคิดของคนพลัดถิ่นในการศึกษาวิเคราะห์ ซึ่งรวมบทกวีทั้งสองเล่มมีลักษณะร่วมกันอย่างหนึ่งคือการกล่าวถึง คนพลัดถิ่น หรือคนอีสานพลัดถิ่น กวีได้กล่าวถึงลักษณะของคนพลัดถิ่นที่มีลักษณะอาการของการอยู่ในสังคมอีกสังคมหนึ่ง เช่น ความทรงจำถึงบ้านเกิด การหวนหาบ้านเกิด และอัตลักษณ์ของตนเอง นอกจากนี้ก็วิพากษ์กล่าวถึงความเปราะบางของชาติพันธุ์ ความมีอารยธรรม และเรื่องเล่าตำนานบ้านเกิด

คำสำคัญ: กวีนิพนธ์ร่วมสมัย, คนพลัดถิ่น, ความทรงจำ

*นิสิตระดับปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
*MA student, Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University

Abstract

This article aims to analyze about the poetry. "Heart of five" Portfolio Angkhan Chanthathip with "think of a dream home in the city," the work of the Khongrak Khamphairojn by the prosperous framework of diaspora in the study analysis. Which includes poetry, two books have in common is one of the diaspora, or Northeast displaced people. The Poet has discussed the nature of diaspora who have symptoms of being in a social society as memories of the hometown. The nostalgia of hometown And identity of their own The poet also mention of ethnicity. The civilization Legends and Tales in the hometown.

Keywords: *Anthology of Contemporary, Diaspora, memories.*

บทนำ

Diasporas หมายถึง คนพลัดถิ่น เป็นกลุ่มประชากรที่กระจัดกระจายย้ายถิ่นไปอยู่ในพื้นที่ที่มีเชื้อบ้านเกิดและชุมชนดั้งเดิมของตัวเอง กลุ่มคนที่ย้ายออกไปจากที่อาศัยเดิมเหล่านี้อาจจะมีเหตุผลทางประวัติศาสตร์ การเมือง สงคราม ความขัดแย้ง การค้าขาย และเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนที่ย้ายออกไปจากบ้านเกิดบางกลุ่มอาจยังคงมีสายสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นกับญาติพี่น้องและชุมชนดั้งเดิมของตัวเอง แต่บางกลุ่มอาจไม่มีสายสัมพันธ์กับดินแดนบ้านเกิด

แนวคิดเรื่อง diaspora ในทางมานุษยวิทยามีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวคิดทางศาสนา แต่ไม่เหมือนกันทีเดียว กล่าวคือ diaspora ทางมานุษยวิทยาหมายถึงชุมชนของผู้อพยพที่มีความเป็นชาติพันธุ์ร่วมกัน แต่อาศัยอยู่ในดินแดนที่มีเชื้อบ้านเกิดของตัวเอง คนเหล่านี้อาศัยอยู่กระจัดกระจายในสังคมอื่น แต่มีการร่วมตัวกันเพื่อธำรงและสร้างวัฒนธรรมของตัวเองอย่างมีเอกลักษณ์ สมาชิกในชุมชนผู้อพยพเหล่านี้จะรู้สึกว่าตนเองไม่ได้รับการยอมรับจากเจ้าของดินแดนที่พวกเขาอาศัยอยู่ ผู้อพยพมองว่าดินแดนบ้านเกิดของเขาคือที่อยู่อาศัยที่แท้จริง และหวังว่าวันหนึ่งจะเดินทางกลับไปที่นี่ ผู้อพยพพลัดถิ่นจึงยึดมั่นในดินแดนบ้านเกิดอย่างเหนียวแน่น และพยายามสร้างความทรงจำ ดำเนิน และประวัติศาสตร์เกี่ยวกับดินแดนเกิดของตนเอง

ตามความหมายเดิม ผู้อพยพพลัดถิ่นยังหมายถึงคนที่ถูกเนรเทศออกจากบ้านเกิด กลุ่มคนอพยพ กลุ่มคนเร่ร่อนที่ไม่มีสัญชาติ ซึ่งอาศัยรวมตัวกันเป็นชุมชนแต่ยังคงมีการติดต่อกับบ้านเกิด สิ่งที่แตกต่างกันในกลุ่มคนพลัดถิ่นนี้คือเรื่องของฐานะ คำว่าคนถูกถอดสัญชาติอาจหมายถึงคนที่ไม่ใช่ชาติ คนเปลี่ยนถิ่นอาจหมายถึงคนที่หาที่ทำงานใหม่หรือที่เรียนใหม่ คนอพยพหมายถึงคนไม่มีสมบัติเป็นของตัวเอง และคนถูกเนรเทศทางการเมืองหมายถึงคนที่ถูกตัดขาดจากบ้านเกิดเมืองนอน ชุมชนของคนพลัดถิ่นจึงประกอบด้วยคนในลักษณะต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว คนเหล่านั้นมักจะมีความคิดและสำนึกร่วมกันบางอย่าง สำนึกนั้นอาจมาจากการมีความทรงจำเดียวกัน และมีจินตนาการเหมือนกัน

การผสมผสานของวัฒนธรรมที่หลากหลายก่อให้เกิดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมแบบข้ามชาติ ซึ่งท้าทายแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมในทางมานุษยวิทยา ซึ่งเคยเชื่อว่าวัฒนธรรมต้องอยู่ติดกับพื้นที่ อัตลักษณ์ของคนพลัดถิ่นจึงมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยขึ้นอยู่กับบริบททางวัฒนธรรมและการเมือง การอพยพโยกย้ายถิ่นของคนจำนวนมากช่วยให้มองเห็นธรรมชาติทางสังคมของพื้นที่ซึ่งถูกมนุษย์สร้างและใช้ตามยุคสมัย ในชุมชนของ

คนพลัดถิ่นหลายแห่ง สำนึกเกี่ยวกับตัวตนและวัฒนธรรมมีความแตกต่างกัน เช่นเดียวกับเรื่องตำนานและการกลับไปบ้านเกิด สิ่งเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปโดยเงื่อนไขที่มีพลังขับเคลื่อน

การพลัดถิ่นจึงไม่ใช่เพียงการก้าวข้ามเส้นพรมแดนทางภูมิศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นการก้าวข้ามไปสู่สังคมและวัฒนธรรมในรูปแบบใหม่ ทำให้ผู้พลัดถิ่นต้องเรียนรู้และปรับเปลี่ยนความคิดจิตใจและบทบาทเพื่อให้ตนเองสามารถดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่นั้นๆ ได้

Diasporas จึงเป็นคำใหม่ที่จำกัดความให้หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนผู้อพยพ ผู้พลัดถิ่นที่ไร้ถิ่นฐานที่อยู่ที่ยี่นคอง อพยพย้ายถิ่นไปเรื่อย แสวงหาพื้นที่ใหม่ที่ดีกว่า แต่กลุ่มคนเหล่านี้ยังมีความผูกพันอยู่กับวัฒนธรรมเดิมและสังคมแบบเดิม (สังคมบ้านเกิด) ของตนเองอยู่ แทนที่จะกลืนกลายเป็นเข้ากับวัฒนธรรม สังคมใหม่ที่ตนเองไปอยู่ ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ได้ปฏิเสธสังคมนวัฒนธรรมใหม่อย่างสิ้นเชิง แต่จะพยายามอยู่กับวัฒนธรรมใหม่โดยไม่สูญเสียเอกลักษณ์เดิมของตนเอง กลุ่มนี้จึงกลายเป็นกลุ่มที่มีเอกลักษณ์ ลูกผสมในเวลาเดียวกัน (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2549: 321) หากจะหาคำง่าย ๆ เพื่อให้เข้าใจ Diasporas ก็คือกลุ่มคน ไร้รัฐ พลัดถิ่น นั่นเอง ซึ่งเกิดจากปัจจัยทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ที่เป็นสาเหตุให้มีการอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ไปที่ใหม่ ยกตัวอย่างเช่นกลุ่มแรงงานอพยพ หรือแรงงานข้ามชาติ (ต่างด้าว) (Migrant Worker) กลุ่มผู้ลี้ภัยสงคราม (Refugees) เป็นต้น

คนอิสานพลัดถิ่นหรือแรงงานอพยพจากภาคอิสานมีคุณลักษณะร่วมอีกหลายประการกับแรงงานและคนพลัดถิ่นรูปแบบอื่นทั่วโลก วิลเลียม แซฟราน (William Safran) กำหนดคุณลักษณะ 6 ประการของคนพลัดถิ่นไว้ดังนี้ “(1) มีการพลัดพรากจากถิ่นที่อยู่ ศูนย์กลางแห่งหนึ่งไปยังภูมิภาคอื่น ประเทศอื่นหรือดินแดนอื่นอย่างน้อย 2 แห่งขึ้นไป (2) มีความทรงจำ วิสัยทัศน์ และเรื่องเล่าหรือนิยายปรัมปราเกี่ยวกับบ้านเกิดเมืองนอนร่วมกัน เช่น ทำเลที่ตั้งทางกายภาพ ประวัติศาสตร์ และวีรกรรมต่างๆ (3) ถูกกีดกันหรือทำให้เกิดความแปลกแยกจากสังคมเจ้าบ้านที่ไปอาศัยอยู่ใหม่ (4) มีอุดมคติร่วมกันว่าบ้านเกิดเมืองนอนหรือแผ่นดินของบรรพบุรุษคือปลายทางแห่งหวังที่พวกเขาต้องการหวนกลับคืนเรือนในอนาคต (5) มีสำนึกรับผิดชอบในการรักษาหรือฟื้นฟูเสริมสร้างแผ่นดินแม่ให้มีสันติภาพ ปรารถนาภาพ และความเจริญรุ่งเรือง และ (6) มีความผูกพันกับถิ่นฐานบ้านเกิดด้วยพันธะสัญญาทางใจ จิตสำนึกร่วมทางชาติพันธุ์ และความสมานฉันท์” คนพลัดถิ่นหรือแรงงานอพยพจากอิสานอาจไม่โดดเด่นมากนักในแง่ของอุดมการณ์ ความคิด และการต่อสู้ทางการเมืองในชุมชนปลายทาง แต่ในมิติการเมือง วัฒนธรรม หรือการประกอบสร้างตัวตนทางวัฒนธรรมและสื่อแสดงออกถึงอัตลักษณ์คนอิสานพลัดถิ่นด้วยผ่านสื่อศิลปะการแสดงและ

วิถีวัฒนธรรม เช่น ดนตรี อาหาร งานบุญประเพณีต่างๆ แล้ว คนพลัดถิ่นอีสานมีความโดดเด่นอย่างยิ่ง คนอีสานพลัดถิ่นใช้ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมเป็นอาวุธในการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อ “อุทปากผู้ที่ตำลาว เขียดทยามลาว” เพื่อตอบโต้ “อคติ (ความ) เกลียดขงของผู้คน (โดยเฉพาะคนกรุงเทพฯ) ที่มีต่อชาวอีสาน” และ “เพื่อปลุกปลอบใจและบรรเทาความคิดฮอตบ้าน (ของตนเองและเพื่อนร่วมชะตากรรม)” (พัฒนา กิติอาษา. 2545)

กวีนิพนธ์เป็นงานสร้างสรรค์ที่เป็นประณีตศิลป์ โดยมีภาษาเป็นวัสดุเช่นเดียวกับเส้นและสีที่เป็นวัสดุของจิตรกรรม ซึ่งศิลปินผู้วาดย่อมวาดไปตามอารมณ์และทัศนะของตน กวีหรือผู้ประพันธ์ใช้ภาษา “วาด” ให้เกิดภาพและแสดงความรู้สึกนึกคิดตามนัยแห่งบริบททางสังคม และกระแสวัฒนธรรมประเพณีของยุคสมัย (นิตยา แก้วคัลณา. 2553 : 1) กวีนิพนธ์จึงเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดหรือแสดงความรู้สึกนึกคิดของกวีตามนัยแห่งบริบทของสังคมและกระแสทางวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัย กวีนิพนธ์ที่เป็นงานวรรณกรรมร่วมสมัยเกิดจากผู้สร้างงานที่มีพื้นฐานในการศึกษาขนบวรรณศิลป์โบราณและเห็นความสำคัญของการที่จะเลือกนำแบบแผนที่มีมาแต่เดิมคงไว้หรือดัดแปลงให้เกิดความน่าสนใจในการสร้างสรรค์เฉพาะของแต่ละยุคสมัย

รวมบทกวีนิพนธ์ “หัวใจห้องที่ห้า” ของ อังคาร จันทาทิพย์ เป็นกวีนิพนธ์ร่วมสมัยที่ได้รับรางวัลซีไรต์เมื่อปี พ.ศ. 2556 กับ “คะนึ่งถึงบ้านขณะฝนในเมือง” ของโขงรักคำไพโรจน์ ซึ่งเป็นกวีลูกอีสานด้วยกัน มีลักษณะเนื้อหาบางประการที่กล่าวถึงเรื่องของ “คนพลัดถิ่น” การดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคมอื่นที่ไม่ใช่บ้านเกิดตนเองคือความรู้สึกแปลกแยก (alienation) ความรู้สึกหวาดหวั่นกำเริบ หรือรากเหง้าของตนเอง ความทรงจำในอดีตที่มีต่อบ้านเกิด รวมถึงการตั้งคำถามถึงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ตนเอง (identity) ซึ่งสอดคล้องกับคำประกาศของคณะกรรมการตัดสินรางวัลซีไรต์ต่อรวมบทกวีหัวใจห้องที่ห้าว่า “หัวใจห้องที่ห้า นำเสนอเรื่องราวโดยจำลองวิวัฒนาการของมนุษย์ตั้งแต่ยุคโบราณ ก่อนประวัติศาสตร์ การตั้งชุมชน จนถึงสังคมร่วมสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมเมือง ซึ่งประกอบไปด้วยคนไร้บ้าน คนพลัดถิ่น คนกลุ่มน้อย โดยเชื่อมโยงเรื่องเล่าในอดีตกับวิถีชีวิตในปัจจุบัน ซึ่งล้วนระทมทุกข์ นำเสนอการปะทะสังสรรค์ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม” ส่วนสกุล บุญยทัต ได้กล่าวไว้ในบทวิจารณ์ในข่าวศิลปวัฒนธรรมว่า “กรรมการตัดสินได้ให้ความเห็นถึงผลงานตรงกันว่า เป็นงานเขียนร่วมสมัย หากเปรียบเป็นอาหารคือ ฟิวชันฟู๊ดที่มีความโดดเด่น ในรสชาติทางภาษา ลีลาการนำเสนอ ตลอดจนเนื้อหาที่เข้มข้น สะท้อนแง่มุมสังคมและวิถีมนุษย์ได้อย่างมีชั้นเชิง หลากหลายด้วยจังหวะน้ำเสียงและจินตนาการ มีอัตลักษณ์เฉพาะตัว นำสิ่งคุ้นเคยมาปรับเปลี่ยนให้เป็นเรื่องใหม่จึงได้ความสดใหม่ตระหนักถึงรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ทั้งค้ำประเด็นคำถามที่ค่อนข้างย้อนแย้งให้ผู้อ่านได้

ขบคิดต่อประหนึ่งการเดินทางชีวิตของมนุษย์ที่ยังไม่จบสิ้นง่ายๆ นอกจากนั้นงานเขียนยังเน้น
ย้าถึงคนไร้บ้าน คนพลัดถิ่น คนกลุ่มน้อย เชื่อมโยงเรื่องเล่าในอดีตกับวิถีปัจจุบัน เป็นการ
ปะทะสังสรรค์ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมโดยแบ่งเป็น 2 ภาคคือ หัวใจห้อง
ที่ 5 และ นิทานเดินทาง” ซึ่งเนื้อหาได้จัดแบ่งเป็น 2 ภาค ภาคแรกหัวใจห้องที่ห้าและภาค
หลังนิทานเดินทาง รวมบทกวีทั้งหมด 49 บท

ส่วน “คะเนถึงบ้านขณะฝันในเมือง” ของโขงรัก คำไพโรจน์ ซึ่งเป็นกวีหน้าใหม่สาย
เลือดอีสานอีกคนหนึ่ง จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2556 โดยใช้ชื่อหนังสือว่า “คะเนถึง
บ้านขณะฝันในเมือง” พิมพ์เพิ่มเติมอีกครั้งในปี พ.ศ. 2558 และได้เข้าถึงรอบ 18 เล่ม
สุดท้ายในปีเดียวกันกับอังคาร จันทาทิพย์ ซึ่งเนื้อหาทั้งหมดแบ่งเป็น 3 ภาคคือ ภาคแรก
บ้านสะทก ภาคสอง แม่น้ำสะเทือน ภาคสามเมืองเคลื่อนไหว รวมบทกวีทั้งหมด 69 บท
เนื้อหาเป็นมุมมองของกวีที่มองสิ่งรอบข้างแวดล้อมที่ปรากฏที่เป็นชีวิตในปัจจุบันตั้งแต่
ชีวิตของสัตว์ตัวเล็กๆ ไปจนถึงผู้คนที่มีอาชีพต่างๆ ต้องทำงานหาเช้ากินค่ำและมองว่า
คนพลัดถิ่นเป็นคนที่ต้องทำงานหนัก เป็นคนที่สู้ชีวิต น่าเห็นใจ และเรื่องของเหตุการณ์
บ้านเมือง การเมือง ขณะเดียวกันก็มองกลับไปถึงบ้านเกิด อากาศหนาวหาบ้านเก่า
ความทรงจำกับถิ่นที่จากมาที่เป็นความทรงจำของกวีซึ่งผูกพันกับบ้านเกิด เสียงเพลง เสียง
หมอลำ และสายน้ำ

กวีนิพนธ์เป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่ทำหน้าที่นำเสนอภาพของคนพลัดถิ่น
ที่เคลื่อนย้ายตนเองเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองใหญ่เพื่อทำมาหากิน ซึ่งเป็นพื้นที่ต่างดินถิ่นเดิม
ของตน ซึ่งภาพชีวิตเหล่านี้กวีได้ถ่ายทอดออกมาด้วยน้ำเสียงของความเห็นใจเข้าใจในสภาพ
ชีวิตที่ต้องดิ้นรนต่อสู้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะตัวกวีเองก็อยู่ในสถานะของคนพลัดถิ่นด้วย
เช่นกันจึงได้สะท้อนลักษณะของตนเองอันเป็นอัตลักษณ์ของนักเขียนออกมาด้วย นักเขียน
ซึ่งเป็นบุคคลกลุ่มหนึ่งในสังคมที่เป็นทั้ง “ประจักษ์พยาน” (eye witness) และเป็น “สิ่งมีชีวิตทางสังคม” (social being) ที่ไม่อาจดำรงตนอยู่ได้อย่างปลอดภัยจากคุณค่าและอคติแห่ง
ยุคสมัย หากในขณะเดียวกันก็เป็น “ปัจเจกบุคคล” (individual) ที่มีจิตวิญญาณ ความรู้สึก
และจินตนาการ นักเขียนในทุกสังคมจึงเป็นเสมือนผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (เกศินี จุฑาวิจิตร.
2550 : 9)

บทความนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์ภาพชีวิตของคนพลัดถิ่นในวรรณกรรมประเภท
กวีนิพนธ์สมัยใหม่ ที่เป็นผลงานของกวีเลือดอีสานโดยแท้ ซึ่งอัตลักษณ์ส่วนหนึ่งของกวี
มีความเป็นคนอีสาน และได้รู้ได้เห็นญาติพี่น้องของตนที่เป็นคนอีสานได้เคลื่อนย้ายตัวเอง
ไปเป็นแรงงาน คนงาน ทำมาหากินในต่างถิ่นต่างที่ และแม้แต่กวีเองก็อาจมองตัวเองเป็น
ผู้พลัดถิ่นเช่นกัน ความที่ตัวตนของกวีเป็นคนอีสานบทกวีส่วนหนึ่งจึงผ่านความคิดมุมมอง

มโนทัศน์ของคนอีสาน และคนอีสานคือกำลังแรงงาน คือพลังขับเคลื่อนเศรษฐกิจของไทย ทั้งนี้เป็นการศึกษาโดยใช้กรอบแนวคิดเรื่องคนพลัดถิ่น ซึ่งเป็นกระบวนการมโนทัศน์การมองแบบหลังอาณานิคมในการมองวรรณกรรม

ความทรงจำ: การโหยหาถึงบ้านเกิด ความสัมพันธ์กับครอบครัว บ้านของคนพลัดถิ่น

การโหยหาอดีตหรือถวิลหาอดีต (Nostalgia) ซึ่ง พัฒนา กิติอาษา (2546) อธิบายว่าการโหยหาอดีตเป็นวิธีการมองโลกหรือวิธีการให้ความหมายแก่ประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์อย่างหนึ่ง โดยเห็นความสำคัญของจินตนาการและอารมณ์ความรู้สึกของผู้คนในปัจจุบันขณะที่มีต่ออดีตที่ผ่านพ้นไปแล้ว ซึ่งการมองโลกดังกล่าวเป็น “วิธีการมองย้อนอดีต” (retro mode) หรือ “วิธีการมองแบบโหยหาอดีต” (nostalgia mode) และพัฒนา กิติอาษา ยังได้ให้ความหมายของการโหยหาเพิ่มเติมอีกว่า (พัฒนา กิติอาษา. 2546) เป็นการจินตนาการถึงโลกที่เราได้สูญเสียไปแล้ว โลกที่เราในฐานะปัจเจกบุคคลและสมาชิกของหน่วยงานสังคมวัฒนธรรมต่างก็เคยมีประสบการณ์ร่วมกันมาตั้งแต่อดีต แต่มาบัดนี้เหลือไว้เพียงความทรงจำและประสบการณ์ให้เราได้ระลึกถึง เราจะสามารถติดต่อสื่อสารกับโลกที่เคยเป็นจริงในอดีตนี้ได้ก็ต่อเมื่อเราอาศัยช่องทางที่เรียกว่า “จินตนาการ” ซึ่งถูกหล่อหลอมมาโดยประสบการณ์ชีวิตและประสบการณ์ทางวัฒนธรรม ที่สำคัญคือ เราสามารถสัมผัสหรือจับต้องมองเห็นโลกที่เราสูญเสียไปแล้วนั้นได้อีกครั้ง ถ้าหากเราสามารถสร้างภาพตัวแทนโดยการผลิตซ้ำหรือฉายซ้ำมาก และโดยความทรงจำด้วยการย้อนกลับไปจำลองประสบการณ์ในอดีตขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง

เป็นที่น่าสังเกตว่า สังคมไทยปัจจุบันกำลังอยู่ในสภาวะสังคมแบบหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) ซึ่งเป็นสภาวะสังคมที่มีความแปรปรวนในระบบคุณค่า ความเปลี่ยนแปลงในระบบวิถีคิด ทัศนคติ เห็นวิถีชีวิตที่เรียกว่า “วิถีชีวิตแบบโพสต์โมเดิร์น” อย่างเช่น วิถีชีวิตที่ยึดการบริโภคสัญชาตญาณ ภาพลักษณ์ มากกว่าคุณภาพในการใช้งานอย่างแท้จริง วิถีชีวิตหลายอย่างเป็นไปเพื่อแสดงความเป็นคนทันสมัย และหากพิจารณาการมองเวลาแบบยุคหลังสมัยใหม่จะพบว่า มีการมองเวลาที่สวนทางกับทัศนะแห่งยุคสมัยใหม่ (Modernism) อย่างเช่น แนวคิดแบบยุคสมัยใหม่จะมีวิถีการมองแบบแลไปข้างหน้า (Prospective) มีทิศทางการมองเวลาแบบชื่นชมและมุ่งสู่ความก้าวหน้าแห่งอนาคต แต่แนวคิดยุคหลังสมัยใหม่จะมีวิถีการมองเวลาแบบเหลียวหลังไปดูอดีต (Retrospective) หรือที่เรียกว่า “การโหยหาหรือถวิลหาอดีต” (Nostalgia) (พัฒนา กิติอาษา : 2546)

บทกวีของ โขงรัก คำไพโรจน์ ในบทที่มีลักษณะโหยหาอดีต ซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายบท สอดคล้องกับชื่อหนังสือ “คะนึงถึงบ้านขณะฝันในเมือง” หมายความว่าตัวตนอยู่ที่หนึ่งแต่ใจกับอยู่อีกที่หนึ่ง การจินตนาการถึงโลกเก่าที่สูญหายไปแล้วและที่เหลืออยู่มีเพียงความทรงจำในอดีต การคิดถึงประสบการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม กับโลกที่เคยเป็นจริงภาพใน “จินตนาการ” ของกวีที่มีต่ออดีต ดังนี้

อดีตที่มีต่อบรรยากาศ บ้าน วัยเด็ก

บทกวีราตรีกาลแห่งบ้านนา

“ ดินดวงดาราเด่น
 ดูดาวประจำเมือง
 หิ่งห้อยลอยลิบลับ
 วูบวาบฉายลีลา
 เสียงเขียดจะนาร้อง
 อ๊ပ်!อ๊ပ်!กบอิงอล
 หรีดหรีงเรไร้อ่า
 งามแต่แม่เื้อนาง
 คำคั้นดินสังัด
 กรำกร้านอย่าหวั่นกลัว

ดึกเดือนเพ็ญอร่ามเรือง
 ประจำใจไ้บ้านนา
 วอมวิบวั้ระยับตา
 พร่างและพร้อยทยอยวน
 อ๊อบ!อ๊อบ!ก้องทำนองปน
 อึ่งก็มิที่ลำราง
 ร้องพึมพำอยู่พลางพลาง
 แห่งบ้านทุ่งคิ่งหนองบัว
 สารพัดสิ่งพันพัว
 ดึกหน้าหนาวเราผ่อนคลาย”

(โขงรัก คำไพโรจน์. 2558 : 55)

บทกวีดอกปืบของพ่อ

“ชาวชาวบริสุทธิคือรูปสี่
 เกลื่อนดินหอมตลบกลื่นอบอวล
 ด้วยมือของพ่อที่ก่อร่าง
 เพียงหยอก ดอกปืบ หยิบดอกใด

เจ้าช่อสุมาลีที่ริมสวน
 รัญจวนเจ้าแหวกฟ้ามากใคร
 ข้าพเจ้าวางอาวรณ์อันอ่อนไหว
 คิดถึงช่วงวัยของทรงจำ”

(โขงรัก คำไพโรจน์. 2558 : 26)

บทกวีรุ้งอรุณแห่งถ้อยคำ

“แม่ปลูกพริกปลูกมะเขือก็เพื่อลูก
 ผมจากบ้านลานทรายก็หลายปี
 แม่ทาบคอนคูดังระวังคว่ำ

ความพันผูกดั้งเดิมเริ่มเคลื่อนที่
 พริกมะเขือปานนี้ที่รุ่นกัน
 ป้อนน้ำคำพิซผักเหมือนน้กปั้น

เท้าแม่ท่องดลิ่งท่าที่ว่าชัน
คิดถึงหมอนชีวิตใหม่หลายนาคเกี่ยว
เงาประหนึ่งจะกระโจนโผนหนที่
เคยหนุนเขียนเนี่ยนวาทกระดาษาว่าง
ในหมอนคือหนุนเร้นความเป็นมา
สาดที่ผมเคยปูอยู่ไหมแม่
นอนหงายร้ายคำ่ว่าสาละวัน

เมล็ดพันธุ์มรรคาสามัคคี
รูปเลาะเลี้ยวเกี่ยวก่อต่อเนื้อที่
เหมือนแม่ปลูกวิถีนาคลีลี
เคยหนุนร่างร้อยกรองรองค้นหา
ในคำคือคุณค่าความเป็นคน
เคยนอนแผ่พึ่งฟ้าเมื่อหน้าฝน
ตะแคงคั่นคำว่าสาระพัน”
(โขงรัก คำไพโรจน์. 2558 : 109)

อดีตที่มีต่อประเพณีวัฒนธรรม บทกวีต้อนรับเธอเสมอกันยายน

“เดือนสิบเพ็งบ้านเฮาห่อข้าวสาก
แต่ภิกษุสงฆ์พิสุทธักุสโลบาย
แม่สอนทำกระทงวงใบตอง
ข้าน้อยพร้อมลูกเต้า ข้างหนึ่งพา
อีกน้ำเต้า ข้าวตอก น้อมดอกไม้
ก่อเกื้อเจือจุนเป็นบุญงาน
คงคาเป็นสักขีรณีนี่เป็นพยาน
กรวดน้ำอิมินาหาญาติเรา
ปลายฝนต้นหนาวโลกชาวบ้าน
ผลิแล้วปีบริวารร่วมศรัทธา

จับสลากภัตดาหารการถวาย
ภยันตรายอย่าได้เยียนเดือนกันยายน
เพื่อรับรองหมากพุกูกักษา
ญาติกาที่ล่องดับโปรดรับทาน
ออกตกเหนือใต้ได้สืบสาน
เบิกบาน ฮีตคอง พี่น้องเฮา
ข้าวสากหลักฐานผ่านอยู่เย้า
พื้มพำคำเบาเบาตแห่งำชบา
เรียบง่ายรายงานผ่านคุณค่า
ต้อนรับเธอเสมอมากันยายน...”
(โขงรัก คำไพโรจน์. 2558 : 52)

การบอกเล่าเกี่ยวกับตนเองของกวี เป็นการบอกเล่าพร้อมกับบอกตำแหน่ง
แห่งที่ของตนเองที่มีตัวตนอยู่แล้ว กวีได้ใช้กลวิธีการเล่าเรื่องในแบบมุมมองคนพลัดถิ่น
เพื่อถ่ายทอดความทรงจำของตนเอง การเล่าเรื่องเกี่ยวกับตนเองของคนพลัดถิ่นเป็นการ
เปิดโอกาสให้คนพลัดถิ่นได้รู้พื้นความทรงจำและการเรียนรู้ ซึ่งบางครั้งกวีอาจใช้การเล่า
เรื่องเพื่อแสวงหาตนเองผ่านความทรงจำและประสบการณ์ เช่นในบทสุดท้ายซึ่งเป็นชื่อ
เดียวกับหนังสือ “คะนึ่งถึงบ้านขณะฝันในเมือง”

“โลกหมุนเวียนเปลี่ยนผันฉันค้นพบ เรื่องเก่าจบบมีเรื่องใหม่ให้คิดฝัน
จากบ้านนาป่าไพรได้แสงจันทร์ ฟ้าตะวันดินดุ่มสู่มุมเมือง

คะนึงถึงบ้านนายามว่าแหว่ แต่สองเท้ายังเตร็ดเตร่จะปราดเปรี๊อง
สมองสองมือเล่าใช้เปล่าเปลื้อง รักเขียนสิ่งปรเทืองเป็นเรื่อกราว”
(โขงรัก คำไฟโรจน์. 2558 : 150)

การศึกษาความทรงจำของคนพลัดถิ่นหรือการหวนคิดถึงอดีตของคนพลัดถิ่น นอกจากความทรงจำเกี่ยวกับการสร้างตัวตนแล้ว อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญคือความทรงจำกับสายสัมพันธ์กับครอบครัว และความทรงจำในความหมายของ “บ้าน” ซึ่งกวี อังคาร จันทาทิพย์ ได้กล่าวไว้ในบทกวีที่เป็นความทรงจำเกี่ยวกับบ้านเกิดไว้หลายบท บ้านเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อคนพลัดถิ่น โดยมีจินตนาการ เป็นเครื่องมือในการรื้อฟื้นไปสู่อดีต เพราะบ้านก็คือ ราก ของคนพลัดถิ่นนั่นเอง

ในปัจจุบันเมื่อถึงเทศกาลสำคัญๆ เราจะเห็นภาพของคนอีสานเดินทางออกจากเมือง คือกลับมาเยี่ยมบ้านด้วยความตื่นเต้นดีใจ ที่ได้กลับคืนสู่ถิ่นเกิดบ้านเก่า ได้กลับไปหาพ่อหาแม่หาพี่หาน้องและคนที่รักเพื่อนฝูงญาติมิตร การกลับบ้านของคนพลัดถิ่นไม่ใช่การกลับไปอยู่ถาวรแต่เป็นการกลับไปเยี่ยมเพียงชั่วครู่ชั่วยาม และต้องกลับมาสู่โลกของหน้าที่การงาน คนพลัดถิ่นโดยเฉพาะแรงงานต้องยึดถือเวลาทำงานเป็นหลัก ต้องทำงานเก็บเงินเก็บทองสร้างฐานะครอบครัวให้มั่นคงต่อไป ภาพต่อมาคือการเคลื่อนตัวกลับเข้าสู่กรุงและเมืองใหญ่ เพราะคนพลัดถิ่นจะมีชีวิตอยู่ในสองโลกคือ โลกของความเป็นบ้านคือถิ่นฐานบ้านเกิดกับโลกที่อยู่ในที่ทำงาน การกลับบ้านของคนพลัดถิ่นจึงเป็นเพียงเรื่องสมมติพอๆ กับการใช้ชีวิตในที่ทำงานในเมืองใหญ่

ในบทกวี “ในกระเป๋าสัมภาระ” กวีได้กล่าวถึงชีวิตหนึ่งที่ไม่ค่อยได้อยู่บ้านแต่ทุกครั้งที่ได้กลับไปบ้านแม่จะทำน้ำพริกแจ่วบองและห่อข้าว ติดกระเป๋ายามต้องเดินทางกลับแม่จะบอกแม่ว่าไม่เป็นไรแต่แม่ก็แอบใส่มาในกระเป๋าทูครั้งจนได้ พี่สาวบอกว่าทุกครั้งที่เขาจากมาแม่จะร้องให้ตามทุกครั้ง จนวันหนึ่งวันที่แม่ไม่อยู่แล้วเขากลับบ้านหน้าเทศกาลสงกรานต์หลังทำบุญสงระกระดูกแม่เขาเดินทางกลับกรุงเทพฯ เดินทางถึงที่พักพอดีกำลังเปิดกระเป๋าก็เก็บเสื้อผ้า พี่สาวโทรศัพท์มา

“จากเข้าสู่คำหอมล้ำกลิ่น อย่างเคยชินเปิดกระเป๋าก็เก็บเสื้อผ้า
ห่อข้าว! ไม่คาดคิด มีติดมา! และเหมือนว่ายังอุ่นมือตื้อตันใจ
ปลายสายโทรศัพท์จากพี่สาว... ไม่เห็นเปิดห่อข้าวน้ำตาไหล
สิ้นเครือแว่วก้องมาแสนไกล... “เอ๊ยห่อข้าวให้ไปกินแลง....”
(อังคาร จันทาทิพย์. 2556 : 161)

จากกวีบทนี้เราจะเห็นได้ว่า “หอข้าว” นั้นไม่ใช่เฉพาะข้าว แต่มันได้ใส่ความรัก ความผูกพัน ความห่วงใย จากคนในครอบครัวติดมาด้วย ที่แม้ว่าจะไม่มีแม่คอยทำหน้าที่นี้แล้ว แต่พี่สาวก็ยังได้ปฏิบัติเช่นเดียวกับแม่ นั่นคือความสัมพันธ์ในครอบครัวยังผูกพันมั่นคง ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงตนเองกับครอบครัวเพื่อไม่ให้เกิดความรู้สึกเดียวดายในสภาวะของคนพลัดถิ่น ยังทำให้เกิดการเรียนรู้ที่จะปรับแต่งจิตใจเพื่อให้เกิดกำลังใจและความรู้สึกอบอุ่นใจด้วย

อังคาร จันทาทิพย์ มองภาพของคนพลัดถิ่นในเชิงเห็นใจเข้าใจในรากเหง้า ขณะเดียวกันเขาจะมองภาพเหล่านั้นผ่านสายตาและความรู้สึกของกวี เขามักจะมองปัจจุบันแล้วเชื่อมโยงกับอดีตหรือมองอดีตว่ามีส่วนเหมือนกับปัจจุบันเพียงแต่ต่างที่ต่างเวลา ในบทกวี “หมู่บ้านในเสียงตอกเสาเข็ม” เขากล่าวถึงชีวิตของแรงงานก่อสร้างที่ได้ยินเสียงตอกเสาเข็มฟังเป็นเสียงक्रमมองดำข้าวยามเช้าๆ ที่บ้านเกิด และมองว่าการทำงานทั้งปีทั้งเดือนอาบเหงื่อต่างน้ำในปัจจุบันก็ไม่ต่างจากการที่ต้องกรำแดดฝนอยู่ในท้องทุ่งไรนาที่บ้านเกิดและในอดีต

“ตึก ตัก เสียงตอกเสาเข็มก้อง	คล้ายเสียงक्रमมองของหมู่บ้าน
สะเทือนเพิงเพิงปลูกสร้างล้อมกลางลาน	เป็นเรือนชานรวมครัวไฟชั่วคราว
ปลูกตึกสูงเสียดยอดทอดจากฟ้ากว้าง	ไซต์ก่อสร้างกลางกรุงเทพมหานครทุ่งข้าว
จะเมืองกรุงทุ่งกว้างหลังเหงื่อพราว	ร้อนหนาวฝนไหนไม่เลือกฤดู
เคลื่อนหลักแหล่งชีวิตไปตามไซต์งาน	รอนแรมร่าย่านจากย่านบ้านเคยอยู่
ปลูกตึกสูง ทุ่งเมืองกว้าง หลังเหงื่อพรู	ยื่นหยัดสู้งี้อุ่นใจใหม่อีกครั้ง”
ตึก ตัก ตูบ ยุบ ยก ตกกระทุ้ง	มุตพรายทุ่งแล้งเมฆาร้อนลาล้าง
อีกเข้าหลับตามฝันและนั่งฟัง	เสียงซึ่งล่องจากความหลังไกลแสนไกล

(อังคาร จันทาทิพย์. 2556 : 106-107)

ในบทกวี “ฤดูเก็บเกี่ยว” ได้นำเสนอภาพบรรยากาศของท้องทุ่งข้าวเหลืองอร่ามแดดอุ่นๆ ลมหนาวพัดมาเป็นระลอก ต้นข้าวไหวเอนลู่เอียงตามลม กลิ่นหอมคายข้าวเต็มตลอดสองข้างทางขณะเดินทางกลับบ้าน ซึ่งเป็นภาพที่เขาเคยเห็นจนคุ้นชินตาเมื่อยังเด็กและวิ่งเล่นแถวทุ่งข้าวกับเพื่อนๆ และเขาก็ฝันที่จะเห็นภาพแบบนี้สักวัน และเขาก็ได้เห็นภาพนั้น

“ริมสองข้างทางถนนชนบท เหลืองอร่ามงามดั่งท้องทุ่งข้าว
 กลับคืนเยือนเรือนความหลังอีกครั้งคราว หนาวลมหนาวใจจะนิ่งมาถึงเธอ
 หอมทุ่งท่า น้ำ ฟ้า ดิน ได้กลิ่นใหม่ หอมรวงเรียวยาวเกี่ยวใหม่ตริงใจเสมอ
 จำหลักความทรงจำอยู่ล้ำเลิศ ย้อนภาพจำมาเจอภาพเป็นจริง
 ล้อลมหนาว คลื่นข้าวระเนน นั้นเห็นใหม่ ภาพเยาว์วัย ทุกข์ สุขและทุกสิ่ง
 พันผูกแหล่งหลักพักพิง ไพศาลยิ่งทุ่งทางนาข้างใน”
 (อังคาร จันทาทิพย์, 2556 : 94-95)

จะเห็นได้ว่า ความทรงจำ (Memory) คือเครื่องมือสำคัญในการนำพาให้คนพลัดถิ่น ได้หวนกลับมาบ้านเกิด โดยผ่านการคิดคำนึงถึงสภาพท้องทุ่ง บรรยากาศของท้องนา วัยเด็ก คนที่เคยแอบรักเหล่านี้คือความผูกพันกับแผ่นดินถิ่นเกิด ความทรงจำจึงเป็นกลไกสำคัญ ในการพาเขากลับบ้านสู่อารมณ์บ้านเกิด อย่างไรก็ตามคนพลัดถิ่นย่อมตระหนักถึงความหมายของการเดินทางว่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต และมีลักษณะไร้อุดมคติที่แน่นอน ความคิดคำนึงของคนพลัดถิ่นจึงมีหลายรูปแบบเกี่ยวกับบ้าน และเราอาจวิเคราะห์ “บ้านเกิด” ในความหมายของอังคารได้ว่า บ้านคือแหล่งพักพิงที่มีอยู่จริงให้ความรู้สึกมั่นคง และมีสิทธิ์ที่จะกลับไปอยู่เมื่อไรก็ได้โดยสะดวกใจ เพราะการอยู่บ้านคืออยู่ในที่ที่ต้อนรับเรา อย่างไรก็ตามคนพลัดถิ่นย่อมตระหนักถึงความหมายของการเดินทางว่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต และมีลักษณะไร้อุดมคติที่แน่นอน ความคิดคำนึงของคนพลัดถิ่นจึงมีหลายรูปแบบเกี่ยวกับบ้าน

บทกวีของไซโรรัก คำไพโรจน์ที่เกี่ยวกับบ้านมีอยู่หลายบท ในบทกวี “เรื่องเล่าอัน เลือนราง บางบ้านไม่ไกลกลางเมือง” ซึ่งเป็นบ้านในความหมายในความเป็นปัจจุบัน กล่าวถึงสภาพสังคมเมืองปัจจุบันที่เป็นการขยายตัวของโลกธุรกิจ ซึ่งกวีได้มองว่าขณะที่เมืองได้ขยายตัวแต่บ้านของคนกลุ่มเล็กๆ กลับถูกบีบให้เล็กลงๆ และมองว่ามันเป็นการพัฒนาที่สวนทางกัน บทกวีนี้ได้กล่าวถึงบ้านของอำมาคนไทยเชื้อสายจีนและอยู่ในแวดล้อมที่แออัดและ เต็มไปด้วยคนพลัดถิ่นที่มาขายแรงงานด้วย

“แคบลงไปถนัดตาแล้วหน้าบ้าน ทุกหย่อมย่านยานยนต์ล้นติดต่อ
 สองด้านล้วนตึกเหี้ยมดสูงเบียดรอ เร่งชุกตอก่อร่างสร้างบ้านไม้
 ด้านบนลิ้นทางด่วนขบวนรีบ ระดมบีบเมืองระบมระงมไล่
 เรือนอดีตซัดจางทางสายใย ส่วนสายไพระโยรยางต่างมาเยือน
 อำมาแก่ อากงแก่ เขาเคยอยู่ สิ้นเสียงกู่ต่อสู้สะทกนเขาเถื่อน

ไร่ญาติบ้านชราคล้ายพลั่วเรือน
ผู้คนพลุกพล่านลาบ้านเกิด
แว่วเรือนไม้แอตออกดตลอดวัน

ล่องวันเดือนเคลื่อนควันรถเข้ากตตัน
เตลิดสู่เมืองหลวงควงไฟฝัน
สำคัญคนมลพิษผู้ลิตรอน”

(โขงรัก คำไพโรจน์. 2558 : 115)

ในบทกวีนี้ยังได้กล่าวถึงบ้านหลังเก่าๆ ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมของกรุงเทพฯ ที่เป็นพิษต่อสุขภาพของผู้อาศัยแต่พวกเขาเหล่านั้นก็ยังคงทนอยู่โดยไม่มีทางเลือกอื่น นอกจากครอบครัวคนจีนแก่ๆ แล้วยังได้แสดงภาพของความพลุกพล่านของกำลังแรงงานที่มุ่งหน้าสู่เมืองหลวงอันเป็นจุดหมายปลายทางเพื่อหาเงินหาทอง

บทกวี “คะนึ่งถึงบ้านขณะฝนในเมือง” ชื่อเดียวกับชื่อหนังสือเป็นเหมือนภาพแทนอย่างดีในสำนึกของคนพลัดถิ่น คือมีทั้งความคิดถึง ความทรงจำ รวมทั้งความหวัง ความฝันของคนพลัดถิ่นอยู่ในบทกวีนี้

“โลกหมุนเวียนเปลี่ยนผันฉันค้นค้นพบ
จากบ้านนาป่าไผ่ใต้แสงจันทร์
คะนึ่งถึงบ้านนายามว่าเหว
สมองสองมือเล่าไช้เปล่าเปลื้อง
อยู่บ้านนอกฉันพบผู้ใหญ่บ้าน
เคยหมอลำแสดงแข่งแสงดาว
ยินพระสงฆ์สวดบอกให้กลัวบาป
คะนึ่งถึงบ้านขณะฝนบรรเลง
ฝนในเมืองเป็นเรื่องราวครวครุ่นคิด
เหม่อมองทุกมุมเมืองมักเคื่องตา
คะนึ่งถึงบ้านขณะฝนในเมือง
ไช้เป็นเรื่องราวไร้สาระจุดประเด็น

เรื่องเก่าจะมีเรื่องใหม่ให้คิดฝัน
ฝาดะวันเดินดุ่มสู่มุมเมือง
แต่สองเท้ายังเตร็ดเตร่จะปราดเปรื่อง
รักเขียนสิ่งประเทืองเรื่องราว
บอกบุญงานผ้าป่าเมื่อหน้าหนาว
มีหนุ่มสาวพื่อนนำพรำบทเพลง
ก่อนเด็กเล็กก้มกราบหลวงพ่อก่ง
ทุกคนคงครั้นเครงที่บ้านนา
ธุรกิจทุนนิยมช่างคมกล้า
ฝุ่นโลกาภิวัตน์ช่างชัดเจน
ไช้เป็นเรื่องเก่าใหม่ให้คิดเห็น
แต่มันเป็นความฝันที่ฉันมี”

(โขงรัก คำไพโรจน์. 2558 : 150)

จากบทกวีทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า ความทรงจำ (Memory) คือเครื่องมือสำคัญในการนำพาให้คนพลัดถิ่นได้หวนกลับมาบ้านเกิด โดยผ่านการคิดคำนึงถึงสภาพท้องทุ่งบรรยากาศของท้องนา วัยเด็ก คนที่เคยแอบรัก คนที่เคยเกี่ยวข้องสัมพันธ์ เหล่านี้คือ

ความผูกพันของคนพลัดถิ่นไว้กับแผ่นดินถิ่นเกิด ความทรงจำจึงเป็นกลไกสำคัญในการพาเขากลับคืนสู่บ้านเกิด

อัตลักษณ์: คนพลัดถิ่น หรือ คนเดินทาง

ปีพุทธศักราช 2540 ประเทศไทยได้รับการบันทึกจากประวัติศาสตร์โลกว่าเป็นประเทศแรกในกลุ่มประเทศเอเชีย ที่ประสบภาวะเศรษฐกิจถดถอยอย่างรวดเร็วและรุนแรงที่สุดนับตั้งแต่การเกิดเหตุการณ์เศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ทั่วโลก (เกคินี จุฑาวิจิตร. 1 : 2550) ผลกระทบของวิกฤตในครั้งนี้ อาจจะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการปกครอง หากแต่กระทบกับความมั่นคงในชีวิตและปากท้องของประชาชนทั่วไปอย่างกว้างขวางและรุนแรง ผู้คนภาคแรงงานได้รับผลกระทบไปทั่วทั้งการถูกเลิกจ้าง การลดค่าแรง และสวัสดิการ ปัญหาคือตามมาคือคนว่างงาน จากที่เป็นวิกฤตเศรษฐกิจกลายเป็นวิกฤตทางสังคมตามมา ภาพที่เห็นส่วนหนึ่งคือการเคลื่อนไหวของกลุ่มแรงงาน การเคลื่อนไหวเข้าสู่เมืองใหญ่ เมืองไกล ภาคใต้ ภาคเหนือ ภาคตะวันออก ล้วนเต็มไปด้วยแรงงานคนอีสาน ทั้งรับจ้าง ค้าขาย ขายลาบก้อย ส้มตำ ข้าวเหนียว ไก่ย่าง รักษาความปลอดภัย คนขับรถ พนักงานโรงงาน แม้แต่นักศึกษาที่เข้ามาเรียนในเมืองหลวงยังใช้เวลาว่างทำงานเพื่อลดภาระรายจ่ายของครอบครัว แรงงานอีสานมีอยู่ในแทบทุกที่ที่มีงานให้ทำ

อัตลักษณ์คือสิ่งที่บ่งชี้ว่า “เราคือใคร” และต่างกับคนอื่นอย่างไร สำหรับเรื่องอัตลักษณ์ถูกสร้างผ่านการปฏิสัมพันธ์ต่อเนื้อที่มีต่อ “คนอื่น” อัตลักษณ์เป็นวิธีการที่เรารับรู้ตนเอง และแปลผลทำให้ตนเองในหมู่คนพลัดถิ่น (diaspora) อัตลักษณ์เป็นสิ่งที่แฝงฝังอยู่ในภาษา ศาสนา ธรรมเนียมปฏิบัติ และคติชน ซึ่งเป็นรูปแบบของการบ่งชี้ตนเอง ท่ามกลางบริบทสังคมที่แตกต่างหลากหลาย (นัทธนัย ประสานนาม. 2551 : 112) เมื่อนำอัตลักษณ์คนพลัดถิ่นข้างต้นมาพิจารณาบทกวีของอังคาร จันทาทิพย์ และเชิงรัก คำไพโรจน์ จะพบว่า มีบทกวีอยู่หลายบทที่กล่าวถึงผู้พลัดถิ่นในลักษณะของคนขายแรงงาน คือ การต้องเดินทางไปขายแรงในต่างถิ่น การพลัดพรากจากที่อยู่ การพลัดพรากในคตินิยมและโลกทัศน์ของคนอีสาน โดยเฉพาะการพลัดพรากบ้านเกิดเมืองนอน พ่อแม่พี่น้อง และลูกเมียอันเป็นที่รัก ย่อมเป็นที่มาของความทุกข์ยากทั้งกายและใจ ในขณะเดียวกัน คนอีสานก็ยกย่องและให้คุณค่ากับการเดินทางไปทำงานและเรียนรู้การใช้ชีวิตในโลกกว้างว่าเป็น “ผู้มีหูกว้างตาไกล”

ในบทกวี “หนึ่งนักเดินทาง หนึ่งนางกาแพ” ได้กล่าวถึงแรงงานชายกาแพที่เป็นผู้หญิง ซึ่งแน่นอนอยู่ที่บ้านนอกคอกนาเกิดมาไม่มีใครเคยเห็นกาแพหรอก การที่จะมายึดอาชีพค้าขายกาแพจึงต้องอาศัยการเรียนรู้ประสบการณ์และมองเห็นว่าเป็นอีกช่องทางหนึ่งของการทำมาหากิน

“พี่คะ ตีมีร้อนร้อนก่อนจะเย็น
 ข้าเพียงนักเดินทางนางดูแล
 ดอมกลิ้งกาแพแม่จืดวาง
 รื่นรมย์พนักงานร้านห่วยไย
 ฟังร้านกาแพและฟังโลก
 ระหว่างสนทนาสบตากัน
 ผูกพันริมทางพลางบริโกศ
 อ้อยอิ่งกระโออวลชวนแฉะวาง
 เรอชงคาปูชิโน้แซมยีสี่ท่าน
 ผากไต่ตะต้นตันโอวัลติน
 ผากแสงนวลนวลของนีออน
 ราตรีจะกี๋ร่างต่างมารดา

อกข้าวรื้อตื่นตื่นราวเห็นแม่
 ท่ามกลางเสียงจ้อแจ้ แหมม ฤกษ์ใจ
 แรงงานบอบบางร่างอ่อนไหว
 ลูกค้าใกล้ไกลได้แบ่งปัน
 ชีวิตสุขโศกช่วงสั้นสั้น
 สีสันฟังได้ไก่อตาฟาง
 รินอารมณ์บ่มโคลกมาเอ๋ออ้าง
 สัมภาระปลดบังคิลปิน
 ชดแล้วสร้างสรรค์อย่าสุดสิ้น
 ดูแลคนรินเมื่อข้าลา
 คนจรก่อนจ่ายสงสัยว่า
 ขายแรงแสวงหาค่าของคน”

(โขงรัก คำไพโรจน์. 2558 : 143)

การพลัดพรากจากถิ่นบ้านเกิดของคนอีสาน ไม่ใช่การจากไปแบบผู้สูญเสียบ้าน แต่เป็นการจากไปแบบมีความหวังความฝัน ฝันถึงชีวิตที่ดีกว่า ฝันถึงการมีชีวิตอยู่ในความทันสมัย มีเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทันสมัย หรือแม้แต่การได้แต่งตัวตามสมัย ฝันถึงความมั่งคั่งของครอบครัว ฝันถึงการมีตัวตนที่ก้าวข้ามตัวตนเดิมที่เป็นลักษณะอุปถัมภ์ ดังที่พัฒนา กิตติอาษา ได้กล่าวว่า (2557 : 81) แรงปรารถนาและจิตสำนึกที่สำคัญที่สุดที่เราสามารถเรียนรู้ได้ “ลูกอีสาน” ก็คือแรงปรารถนาดันดันเดินทาง เพื่อรื้อข้ามพื้นที่เขตแดนต่างๆ ของชีวิตและชุมชนในนามของการแสวงหาชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเช่นข้ามเขตแดนทางภูมิรัฐศาสตร์ (ลงไปไทย หางานรับจ้าง) ข้ามอาณาบริเวณทางเศรษฐกิจสังคม (เข้าโรงเรียนหรือบวชเรียนให้เก่งๆ) จะได้เป็นเจ้าของ (ในที่นี้หมายถึงการประกอบอาชีพรับราชการ) และข้ามเขตแดนท้องถิ่น (ย้ายบ้านไปหาที่ดินดำน้ำชุ่ม หรือไปหาภรรยาในหมู่บ้านอื่นที่มีที่นา และข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์)

โขงรัก คำไพโรจน์ เป็นกวีที่พูดถึงคนทำมาหากินที่เป็นเหมือนชนชั้นล่างหรือกลุ่มผู้คนที่เป็นชายขอบของสังคม “ความเป็นชายขอบ” (marginolity) คือสถานะของการถูกกำหนดตัวตนในมิติสังคมอีกรูปแบบหนึ่งให้มีความสำคัญเป็นเพียงกลุ่มหรือบุคคล ที่ถูกลดคุณค่าจากตัวตนที่แท้จริงไปจากกลุ่มใหญ่ในสังคมโดยกระบวนการของอำนาจที่มาจากศูนย์กลาง (สุริชัย หวันแก้ว. 2546 : 12) บทกวีนี้ได้เสนอภาพของชายขอบถึงสองระดับคือหนึ่งความเป็นคนอีสาน และสองอาชีพยามหรือรักษาความปลอดภัยอันเป็นอาชีพที่สังคม

กระแสนักปฏิบัติไม่ยอมรับเพราะถือว่าเป็นอาชีพไร้เกียรติ ความเป็นชายขอบอีกระดับคือ ความเป็นคนอีสาน ซึ่งเมื่อพูดถึงคนอีสานคนส่วนใหญ่หรือแม้แต่คนอีสานด้วยกันเองที่ถูก “วาทกรรมพัฒนา” ครอบงำ จะนึกถึงภาพของความล้าหลังหรือ “โง่ จน เจ็บ” ต่อคนอีสาน ขึ้นมาทันที วาทกรรมอีสานแห่งแล้งกันดารจึงน่าจะเป็นวาทกรรมใหม่ที่เพิ่งสร้างขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองและถูกผลิตซ้ำเรื่อยมา และผนวกเข้ากับวาทกรรม โง่ จน เจ็บ กลายเป็นอัตลักษณ์ความเป็นอีสานที่ไหลเวียนอยู่ในสังคม (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. 2558 : 128) ในบทกวีนี้จะเห็นว่าบรรดาชื่อเรียกคนทั้งหลายที่กำลังปฏิบัติหน้าที่ของตนเองอย่างขะมักเขม้นนั้น แต่ละคนล้วนมีที่มาจากดินแดนอีสานทั้งนั้น

ในบทกวี “โลกนอกดวงตาของผู้รักษาความปลอดภัย” ได้แสดงถึงคนพลัดถิ่นที่เข้ามาทำงานรับจ้างเป็นยามหรือรักษาความปลอดภัย ซึ่งคนเหล่านั้นคือผู้ที่มาจากอีสาน

<p>“ถ้าตาเข้าไว้ นายเฝ้าหยอก เวลาอนมี้่อีกมากถ้าอยากมี ณรงค์ยุทธรายงานการเป็นอยู่ ณรงค์ศักดิ์ทักษ์ณรงค์ชัย ณรงค์เดชนั่งเหงาใต้เงาตึก สบายดีพี่สมรักรักรจากสุรินทร์ ด้วยโลกนอกดวงตาข้าพเจ้า พบราคาหมูไก่ไข่ข้าวแกง</p>	<p>ตามขอขยตรอกบอต้องตื่นตรวจพื้นที่ หลุมดีดีมีอีกมากถ้าอยากไป ณรงค์ฤทธิ์มิตรผู้อยู่จุดไกล “เธอรักษาสิ่งใดให้แผ่นดิน” ส่งรู้สึกถึงลูกลสาเหล่ากาฬสินธุ์ ดำรงคงพอกินที่ดินแดง พบได้แต่เหยียบดินปืนตำแหน่ง หาเข้ากินแลงเกินรายการ”</p> <p>(ไชงรัก คำไพโรจน์. 2558 : 129)</p>
---	--

นอกจากนั้นกวียังพูดถึงคนพลัดถิ่นอีกหนึ่งสัญชาติคือ ไชมีในบทกวี “ขอบคุณ ไชมีกับโรตี่บังกลาเทศ” กวีมองว่าแขกไชมีเป็นอีกส่วนหนึ่งในสังคมไทย ที่พบเห็นได้ทั่วไปถึงไม่มากแต่ก็มีพอให้เห็นทั้งในกรุงเทพมหานครหรือแม้แต่ต่างจังหวัด แขกไชมีที่มาจากบังกลาเทศมีรถเครื่องที่ตกแต่งลวดลายออกขายตามตลาดนัด หน้าโรงงาน ตามตรอกซอกซอยอย่างขยันและขายมาหลายปี ซึ่งบ่อยครั้งที่ไชมีให้เขากินพริยามไม่มีเงินหรือแม้แต่เด็กน้อยร้องไห้อยากกินโรตี่ทั้งที่ไม่มีเงินไชมีก็มีน้ำใจให้กินฟรี ซึ่งไชมีก็คือภาพแทนของแรงงานต่างถิ่นที่เข้ามาทำมาหากินในเมืองไทย ภาพของแรงงานเหล่านี้ล้วนเป็นคนทำมาหากินมีครอบครัวที่ต้องรับผิดชอบดูแลทำงานหาเงินด้วยความลำบาก แต่คุณค่าของความเป็นมนุษย์กลับไม่ค่อยมีใครมองเห็น

ขณะที่โฆรัก คำไพโรจน์ มองเรื่องการพลัดถิ่นเป็นเรื่องของการต้องทำมาหากินขายแรงเพื่อปากท้อง เพราะเกิดเป็นคนต้องรู้จักทำมาหากินเลี้ยงปากเลี้ยงท้องเลี้ยงครอบครัว แต่อังคาร จันทาทิพย์ กลับมองต่างไปอีกมุม กล่าวคือเขามองว่าลูกผู้ชายต้องไกลจากบ้าน เพื่อแสวงหาวิชา ต้องผจญภัย หาประสบการณ์ความเข้มข้นให้กับชีวิตเหมือนดังวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องสินไช ในบทกวี “สินโห สังข์สินไชในตัวเรา”

บัดนี้จักกล่าวเบื่องเรื่องนิทาน	ลำพื่นชาน เรื่องเคยเว้า ก่อนเก่าว่า
สินโห สังข์สินไช สุมณฑา	โชคชะตาพาร้างห่างบ้านเรือน
เรื่องราวต้นร้ายบั้นปลายสุข	หลังแรมทางแรมทุกข์ผู้ร่อยเงื่อน
เสาะและสู้ ผ่าดงด่านผ่านปีเดือน	สูงและต่ำย้าเดือน สะเทือนใจ”

(อังคาร จันทาทิพย์. 2556 : 137)

“ชะตากรรมจําพรรจจริง ผันว่า...	การมุ่งไปข้างหน้า...ถวิลหาความหลัง
ความยากไร้และรุ่มรวยเอื้ออวยพลัง	หยาดเหงื่อหลังแรงใจสู้ไหลริน
รดต้นรากพากเพียรไปเปลี่ยนผลัด	มองคนผู้อยู่ยืนหยัดและพลัดถิ่น
มหรสพมหกรรมการทำกิน	เล่าซ้ำไม่สิ้นซ้อนสินไช
สินโห สังข์สินไช ในตัวเรา	ร้างเรือนเหย้าแรมทุกข์สุขอีกสมัย
พลัดพราก เปงจาน พบผ่านใจ	สะทกสะทอนซ้อนน้อยอยู่เนื่อง”

(อังคาร จันทาทิพย์. 2556 : 138)

ชีวิตที่ต้องจากถิ่นจากที่เพื่อไปแสวงหา หรือการต้องพลัดถิ่นไปทำมาหากินสำหรับ อังคารแล้วมันคือศักดิ์ศรีของผู้ชายศักดิ์ศรีของความเป็นคน ซึ่งเปรียบเทียบและเชื่อมโยงกับวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่เป็นเสมือนมุลมังของอีสาน โดยการเปรียบเทียบกับสินโห และสินไชที่ต้องพลัดพรากจากบ้านเกิดเมืองนอนเพื่อตามหานางสุมณฑาแล้วเจออุปสรรคต่างๆ แต่สุดท้ายก็ประสบความสำเร็จและได้กลับมาอยู่บ้านเมืองดังเดิม ซึ่งเป็นการเดินตามวิถีชีวิตตามฮีตคองโบราณของคนอีสานนานมา

การพลัดพรากในคตินิยมและโลกทัศน์ของคนอีสาน โดยเฉพาะการพลัดพรากบ้านเกิดเมืองนอน พ่อแม่พี่น้องและลูกเมียอันเป็นที่รักยอมเป็นที่มาของความทุกข์ยากทั้ง ภายใจ ในขณะที่เดียวกัน คนอีสานก็ยกย่องและให้คุณค่ากับการเดินทางไปทำงานและเรียนรู้การใช้ชีวิตในโลกกว้างว่าเป็น “ผู้มีหูตากว้างไกล” การพลัดพรากย่อมหมายถึงการเดินทางไปเผชิญโชคชะตาและผู้คนแปลกหน้ามาจากแปลกถิ่นในโลกกว้าง ซึ่งเป็นชีวิตที่ต้องพานพบ ทั้งสุขและทุกข์ระคนกันไป การพลัดพรากของคนอีสานส่วนใหญ่ หมายถึงรูปแบบการเดินทาง

ทางจากถิ่นฐานบ้านเกิดด้วยความจำเป็นทางเศรษฐกิจ คือเดินทางไปทำงานที่กรุงเทพฯ หรือ เขตปริมณฑลหรือ “ไปไทย” กับเดินทางไปต่างประเทศหรือ “ไปนอก” (พัฒนา กิติอาษา : 2555) บทกวี “สีโห สังข์สินไชยในตัวเรา” จึงเป็นการมองชีวิตการเคลื่อนย้าย การเดินทาง การพลัดถิ่นของคนอีสานอย่างเข้าใจถึงแก่นลึกในความเป็นคนอีสาน

การเป็นคนเดินทางหรือเป็นคนพลัดถิ่นของอังคาร จันทาทิพย์ แม้จะมีคิดว่า “ชีวิตต้องมุ่งไปข้างหน้า” แต่เขาก็มีคติเพิ่มเติมคือ “ถวิลหาความหลัง” หมายความว่าไม่ว่าจะไปถึงไกลแค่ไหนได้ดีขนาดไหนต้องไม่ลืมบ้านเกิดหรือชาติกำเนิดนั่นเอง หรืออย่าลืมรากเหง้าของตนเอง ดังเช่นบทกวีบทสุดท้ายในเล่มคือ “นิทานเดินทาง”

“โลกกว้างห่างไกลเพียงใดกัน....	ปีกความผันผวดวงใจเราไกลบ้าน
ก่อนชีวิต ครึ่งชีวาทะลุกาล	นานแสนนานเนิ่นมา เหง้าไกล
ลูกนกจากรังเราห่างเรือน	ทะยานเยื้องไปยังฟ้าฝั่งไหน
ไผ่ปีกปรบคอบคอนเปลี่ยวโดดเดี่ยวไม้	ร้อนหนาวใจคิดถึงกรำเพียงลำพัง
คงเฝ้าคอยฤดูกาลเทศกาล	ทางทะยานไปลับย้อนกลับหลัง
ลมพัดห่าง เกิดพัดหวนทวนสักครั้ง	นำลูกนกกลับรังเรากลับเรือน”

(อังคาร จันทาทิพย์. 2556 : 162)

บทสรุป

ความทรงจำเรื่องบ้านและการโหยหาอดีต เป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งของคนพลัดถิ่นในการเรียนรู้ตัวตน การตีความและนำมาปรับใช้กับความทรงจำ ซึ่งจะ使人พลัดถิ่นสามารถปรับตัว และนำมาปรับใช้ในการดำรงชีวิต ที่อยู่ในท่ามกลางสังคมที่แตกต่างทางวัฒนธรรมได้ ความทรงจำยังเป็นเครื่องมือที่สามารถเชื่อมโยงตนเองกับครอบครัวและบ้านได้ ซึ่งเป็นการต่อเติมเสริมความสัมพันธ์ต่อสมาชิกในครอบครัวให้สืบต่อไปได้ อีกทั้งยังทำให้สามารถสร้างครอบครัวใหม่และบ้านใหม่ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมใหม่ได้ พื้นที่ของคนพลัดถิ่นจึงเป็นอีกหนึ่งพื้นที่ที่เป็นสาธารณะ ซึ่งสามารถใช้เป็นที่เรียนรู้ตนเองและบทบาทหน้าที่ของตนได้อีกด้วย

บทกวีของคนพลัดถิ่นส่วนหนึ่งเป็นงานที่ประกอบสร้างจากนักเขียน ซึ่งการเขียนบางครั้งก็คือการอ่านของกวีเองแต่เป็นการอ่านเข้าไปภายในความคิดของตัวกวี การเขียนบทกวีส่วนหนึ่งจึงเป็นการสะท้อนความนึกคิดและค้นหาอัตลักษณ์ของผู้เขียนไปด้วย และการเขียนนั้นกวีจึงอาจใช้เครื่องมือในการเรียนรู้ตนเองโดยอาศัยความทรงจำ จินตนาการ และความแปลกแยกเป็นเครื่องมือ แล้วเกิดเป็นการเรียนรู้เข้าใจตนเอง เข้าใจบริบทของสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างได้

เอกสารอ้างอิง

- เกศินี จุฑาวิจิตร. (2550). มองเรื่องให้เห็นภาพ ภาพสะท้อนสังคมและโลกทัศน์ของนักเขียน. นครปฐม: เพชรเกษมพรินต์ติ้งกรุ๊ป.
- โขงรัก คำไพโรจน์. (2556). หนึ่งถึงบ้านขณะฝนในเมือง. กรุงเทพฯ: ออฟเซ็ท.
- ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์. (2558). อ่านใหม่เมืองกับชนบทในวรรณกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: อ่าน.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2549). วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: วิชาษา.
- นัทธนัย ประสานนาม. (2551). โดยนัยนี้อีกนัยหนึ่ง. มหาสารคาม: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- นิตยา แก้วคัลณา. (2553). บทพรรณนาในกวีนิพนธ์ไทย: ลีลา ความคิด และการสืบสรรค์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พัฒนา กิติอาษา. (2545). คนข้ามแดน: นาฏกรรมชีวิตและการข้ามแดนในวัฒนธรรมอีสาน. วารสารสังคมศาสตร์, 15(1/2545), 109-166.
- พัฒนา กิติอาษา. (2553). ผู้คน ดนตรี ชีวิต. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- _____. (2557). สู่วิถีอีสานใหม่. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- สุริชัย หวันแก้ว. (2546). กระบวนการกลายเป็นคนชายขอบ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศึกษาวิจัยแห่งชาติ.
- อังคาร จันทาทิพย์. (2555). หัวใจห้องที่ห้า. กรุงเทพฯ: ผจญภัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2549). อยู่ชายขอบมองลวดความรู้. ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ). รวมบทความเรื่องในวาระครบรอบ 60 ปี ฉลาดชาย รมิตานนท์. กรุงเทพฯ: มติชน.

